

РОЛЬ МИСТЕЦТВА У РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Новоселецька І. Е.

ВСТУП

В умовах швидкоплинності часу, соціальних змін, глобалізації суспільства дошкільна освіта України переживає активний час змін, що надзвичайно ускладнюється воєнними діями на території України. Головною цінністю сучасної демократичної держави є людина, яка зростає та розвивається в умовах загальних світових тенденцій: освічена, толерантна, наполеглива і вимоглива персона, що здатна оцінити власні можливості та знайти їх адекватне застосування серед різних соціальних груп. Дотримуючись цієї траєкторії розвитку демократичної, європейської держави увага освітян та науковців в галузі дошкільної освіти звернена на формування ерудованої, вільної, чутливої та самодостатньої особистості дитини. Державний стандарт дошкільної освіти (ред. 2021 р.)¹ виокремлює значну кількість напрямів формування компетентностей дитини дошкільного віку, серед яких мистецько-творча компетентність. Методичний інструментарій цієї компетентності достатньо висвітлений науковцями, проте умови життя населення України в умовах воєнного стану трактують нам нові вимоги формування не лише згаданої компетенції, а і особистості дитини раннього і дошкільного віку загалом.

Наукові пошуки дослідників усього світу демонструють нам протягом багатьох століть силу мистецтва: його вплив на людину, здатність до формування світогляду, виховання гуманістичних ідеалів, визначати систему цінностей особистості і впливати на її духовну організацію. Тому, звертаємо увагу на мистецтво як один з головних інструментів розвитку дитини дошкільного віку, її емоційно-чутливої сфери, моральних та естетичних почуттів, інтелектуальних здібностей та національної самоідентифікації. Дитина, яка знаходиться в мистецькому середовищі має ширшу палітру художньо-образного та асоціативного мислення, краще розвинулу мовну комунікацію, частіше проявляє

¹ Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція 2021) URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

чуттєве, емоційне ставлення до себе та оточуючих, що має перші задатки до прояву емпатійності. Саме тому, і зважаючи на реалії сьогодення українців, необхідністю є вивищення місця мистецтва у взаємодії дорослого та дитини за для розвитку емпатійності останнього.

1. Виникнення передумов окресленої проблеми

Умови життя українських дітей станом на 2024 рік є складними та непередбачуваними, що спричинено військовою агресією Росії проти України. Велика кількість родин змушена евакуюватись з тимчасово окупованих територій до більш безпечних міст України чи, взагалі, за кордон. Родини, що продовжують свою життєдіяльність в Україні мають підлаштовуватись до нових реалій: постійні ракетні обстріли, перебої в роботі енергетичної системи, зміни в економічному становищі країни, потреба у нових фахівцях і виникнення нових професій – все це потребує швидкого реагування й адаптації. Збереження в собі чуйності, доброти, толерантності та уміння співпереживати стає надскладним завданням, адже життя в умовах війни вимагає в першу чергу забезпечити базові умови для життя (безпека, харчування, можливість працювати та навчатись).

Зважаючи на вище згадане очевидним є те, що психологічний та емоційний стан дорослих знаходиться не в найкращому стані, що прямопропорційно впливає і на їх дітей. Окрім цього кількість дітей, що втратили своїх батьків чи близьких не перестає збільшуватись. Найбільш вразливими до страшних подій є діти дошкільного віку, які мають високий рівень сензитивності та не можуть самостійно контролювати свій емоційний стан. Діти дошкільного віку потребують підтримки дорослого котрий здатен пояснити події і явища, що відбуваються навколо, а також володіє інструментами та техніками, що допоможуть налагодити емоційний стан дитини. Аналізуючи теоретичні джерела та беручи до уваги результати досліджень сучасних науковців вбачаємо можливість збереження емоційного стану та ментального здоров'я дитини через розвиток емоційної чутливості. З твердженнями Л. Казміренко, О. Кудерміної та О. Мойсєєвої емоційна чутливість – це достатньо стійка властивість індивіда, яка виявляється у легкості, швидкості і гнучкості емоційного реагування на соціальні події, на особливості інших людей тощо². По відношенню до дітей дошкільного віку саме ця властивість дозволить батькам і працівникам закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО) створити базу для адекватного і емпатійного сприймання дійсності, налагодить зв'язок дитина-дорослий.

² Казміренко Л. І., Кудерміна О. І., Мойсєєва О. Є. Психологія: підручник / за ред. Л. І. Казміренко. Київ: нац. акад. внутр. справ. 2015, 213 с.

Розглядаючи питання емоційної чутливості звертаємось до поняття емпатійності, оскільки у сучасній психології найбільш поширеним є погляд на емпатію як складову емоційної сфери особистості. Так, емпатія визначається: як здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого, чи людини, чи тварини, чи антропоморфізованого предмету; як суто емоційний феномен, що репрезентує триланковий процес (співпереживання – співчуття – внутрішнє сприяння); як осягнення емоційного стану іншого, як проникнення в переживання іншої людини; як здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяючи його переживання; як «вчуття» в позицію іншого, уміння поставити себе на його місце, глянути на все його очима і відчутти його стан; як почуття, що передає духовне єднання. Таким чином, на сьогодні можна розрізнати: 1) емпатію емоційну – засновану на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого; 2) емпатію когнітивну – що базується на інтелектуальних процесах: порівняння, аналогія тощо; 3) емпатію предиктивну – що проявляється як здатність передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях³.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та результати власних наукових пошуків демонструють, що одним з ефективних засобів розвитку емпатійності дітей дошкільного віку є мистецтво. Безсумнівно, характер впливу художньої культури на думки, почуття і поведінку дітей не слід як спрощувати, так і перебільшувати. Віддача тут не завжди миттєва і вона на пряму залежить від особливостей сприймання дитиною різних видів мистецтва. Сприймання дитиною (як і дорослою людиною) мистецтва – процес індивідуальний. Одна дитина після контакту з творами мистецтва може відразу ж безпосередньо відчутти на собі його вплив, друга буде довго роздумувати, поступово засвоюючи почерпнуте з нього, у третьої той же твір мистецтва залишить ледь помітний слід у душі. Четверта взагалі залишиться байдужою до побаченого. Значущість мистецтва визначається рівнем впливу художніх образів на внутрішній світ людини, на всі напрями її соціальної діяльності. Розуміння мистецтва дитиною дошкільного віку проявляється у виникненні почуття насолоди, яке вона відчуває, сприймаючи прекрасне в дійсності що її оточує, творах мистецтва. Розглядаючи, спостерігаючи, сприймаючи той чи інший об'єкт мистецтва, незалежно від того, чи це є картина, музика, літературний твір, чи мультфільм, танець, балет, казка – дитина всім своїм сприйняттям заглиблюється в нього, намагається усвідомити сутність

³ Коган І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку. Diss. / Ін т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2005.

об'єкту, в результаті чого можуть виникати почуття величності, витонченості, піднесення, душевної м'якості, чогось близького та рідного. Від цього вона отримує насолоду, моральне задоволення, формується емоційна чутливість, що сприяє розвитку емпатійності⁴.

Мистецтво втягує в коло соціального життя найбільш особистісні складники людської природи. Для цього мистецтво володіє значним арсеналом специфічних засобів, відсутніх в інших формах людської свідомості. Мистецтво, органічно вплетене в тканину живих, зримих художніх образів, впливає на свідомість людини непомітно, як і на розум, почуття, волю. Архітектура, кіно, опера, балет, музика, література, живопис – все це неабияк впливає на людину, формує її як особистість. Воно своїми художніми засобами допомагає людині глибше пізнати природу, відкоригувати ціннісне ставлення до неї, розв'язати певні світоглядні конфлікти і з'єднати свій духовний космос з одвічною гармонією космосу природного.

У психологічній науці мистецтво визначається як форма духовно-практичної діяльності, в якій розвиваються й освоюються загально-людські здібності, змістові аспекти діяльності та нові форми спілкування, що і дозволяє розглядати його в якості засобу розвитку мовної комунікації. У свою чергу педагогіка вбачає у мистецтві найважливіший засіб розвитку і виховання особистості. У процесі взаємодії людини з мистецтвом відбувається її долучення до цінностей культури і суспільства. Крім того, мистецтво виступає засобом соціалізації і одночасно індивідуалізації особистості. При всьому розмаїтті трактувань поняття «мистецтво», можна простежити безперечну подібність тлумачення його сутності, функцій і ролі в житті людини. В остаточному підсумку воно виступає цілісним феноменом культури, якому властива поліфункціональність, що впливає на формування в людини світовідчуження, світосприймання і світовідношення⁵.

Доречно зауважити, що застосування мистецтва у взаємодії дорослого та дитини, розвиток в останніх мистецько-творчої компетенції, їх емоційно-ціннісного ставлення стає загальнодержавним питанням. Вбачаємо вивищення ролі мистецтва у розвитку дітей дошкільного у Базовому компоненті дошкільної освіти (Державний стандарт

⁴ Новоселецька І. Е. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей п'ятого року життя засобами мистецтва : дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки : 012. Київ, 2021. 193 с.

⁵ Демченко І. І. Вплив образотворчого мистецтва на творчий розвиток учнів початкових класів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. К. : Наук. світ(2), 2002. С. 99–104.

дошкільної освіти)⁶ де виокремлений освітній напрям «Дитина у світі мистецтва», й у освітній програмі «Дитина» котра скерована на розкриття особливостей розвитку й світосприйняття сучасних дітей та знаходження шляхів до взаєморозуміння та взаємодії з ними⁷. Науковці і розробники згаданої вище програми звертають увагу на необхідності долучення дітей до мистецтва, використання технології образотворення, тобто створення образів об'єктів і явищ довкілля за допомогою різноманітних засобів художньої діяльності⁸. Таким чином узагальнюємо, що мистецтво здатне зворушити емоційну чутливість дітей дошкільного віку, спонукати до розвитку естетичних, моральних, духовних цінностей і розвивати у них емпатійність як відчуття співпереживання загалом.

2. Аналіз існуючих досліджень та методів вирішення проблеми та формулювання

Прослідкувати результати досліджень науковців щодо впливу мистецтва на розвиток емпатійності дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану є складним завданням, оскільки військова агресія Росії на території України є наймасштабнішою у Європі після Другої світової війни і багато явищ та процесів відбувається вперше. Разом з тим, важливі аспекти впливу мистецтва на дітей дошкільного віку висвітлюються такими ученими як Г. Батищева, Г. Беленька, М. Годелі, С. Гохройтнер, І. Малашевська, О. Половіна. Вивченням поняття емпатії та розвитку емпатійності у дітей займались І. Візнюк, І. Коган, Н. Мельник, Дж. Сміт та інші. Однак дослідження ролі мистецтва у розвитку емпатійності дітей дошкільного віку поки що не систематизовані і потребують подальшого вивчення з урахуванням реалій життя дітей в умовах воєнного стану.

Аналізуючи теоретичні джерела щодо вивчення поняття емпатії звертаємось до американського психолога Е. Тіченера, хто першим виокремив термін «емпатія». Під емпатією він розумів збереження ідеї особистості, відображеної в сприйнятому предметі. Він зазначив, що досвід іншої особи не можна зрозуміти, спираючись на власну

⁶ Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція 2021) URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Ba_zovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

⁷ Огнев'юк, В. О., Беленька, Г. В., Богініч, О. Л., Вертугіна, В. М., Волинець, К. І., Волинець, Ю. О., ... & Товкач, І. Є. Дитина. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років. 2020, 441 с.

⁸ Беленька, Г. В., Половіна, О. А., & Кондратець, І. В. Програма «Дитина»: нові підходи й змістові акценти в дошкільній освіті. *Дошкільне виховання*, 2021. (1), 14–17.

поведінку, але ми можемо наблизитися до неї через внутрішнє кінестетичне наслідування. Взагалі значення терміну «емпатія» походить з німецької естетики, де наприкінці 19 століття почали використовувати термін «Einfühlung», що перекладається як «співпереживання». Р. Вішер у своїй праці «Über das optische Formgefühl. Ein Beitrag zur Aesthetik» («Про оптичне відчуття форми. Внесок в естетику») стверджував, що людина, яка спостерігає за твором мистецтва, відчуває почуття поруч із ним, після чого приписує їх твору мистецтва як його якості. Його термін «Einfühlung» позначав процес символічної передачі почуттів спостерігача мистецького твору на предмети. Він пояснив, що йдеться про перенесення себе в об'єкт, оскільки в естетичній насолоді людина й об'єкт зливаються. Роблячи це, людина ніби зберігає свою ідентичність, а в іншому випадку може перетворитися на цю іншу річ, яку спостерігає. При цьому людина відчуває приємну гармонію, яка стирає межу між ним і об'єктом. Це процес, у якому активне сприйняття твору спостерігачем зливається з твором мистецтва. Таким чином, людина здатна зрозуміти неживі об'єкти, оскільки вона поміщає себе в них у своєму розумі⁹. Проектуємо трактування поняття «емпатії» на дітей дошкільного віку і доходимо висновку, що емпатійність є основою для розуміння їх власної моралі та цінностей.

М. О'Хара стверджує, що в західному багатокультурному суспільстві емпатія дозволяє вести демократичний діалог з іншими, оскільки суспільство в цілому є надзвичайно різноманітним. Через емпатію ми виходимо за рамки егоцентричного погляду на світ, який був характерний для модернізму. Це дозволяє нам краще розуміти себе та інших, і включає інших у наше сприйняття світу. Якщо ми дивимося на світ як на цілісність та бачимо інших у цьому контексті як активних учасників і співтворців цієї цілісності, ми завжди можемо знайти щось нове. Саме це підтримує позитивні відносини та є джерелом самореалізації та ствердження як особистості. Це сприяє толерантній поведінці особистості, дбає про теплі та близькі міжособистісні відносини та запобігає насильству. Емпатія веде людину у просоціальному та моральному прийнятті рішень, оскільки з її допомогою ми можемо розуміти події та реагувати на них. Таким чином, людина мотивована дбати про співлюдське існування. Несподівані нещастя іншої людини стимулюють нас і спонукають до прояву солідарності та бажання надати допомогу.

⁹ Wispé, L., History of the concept of empathy, v: Empathy and its development (ur. Eisenberg, N., Strayer, J.), Cambridge 1987, str. 17–37.

Якщо ми допомагаємо, страждають обидва: той, хто страждає, і той, хто відчуває співчуття¹⁰.

Ставлення до емпатії, як до «прозорого почуття» («прозорого співпереживання») представляє Дж. Сміт, який у свої наукових розвідках доходить до розуміння, що емпатія відіграє окрему і важливу роль у житті кожної людини: вона єдиний засіб, що дозволяє зрозуміти, як почувуються інші. Крім того, автор зазначає, що емпатія не є природною властивістю, тому деякі експериментальні дослідження не розглядають природу емпатії, а скоріше розглядають певні методи, якими можна досягти емпатії, розвинути та вивістити її рівень. Розглядаючи емпатію з цієї точки зору очевидним стає те, вона може відігравати важливу соціальну роль, сприяючи цінному ставленню до «прозорого співпереживання» по відношенню до оточуючих людей¹¹. Важливо формувати це і у дітей дошкільного віку, адже емпатійні діти легше адаптуються до нововведень, що пропонують світові тенденції, краще комунікують з людьми різних темпераментів, світобачень чи стратифікаційних рівнів.

Розвиток емпатійності засобом мистецтва потребує правильного підходу та дотримання певних правил. У психологічній науці мистецтво визначається як форма духовно-практичної діяльності, в якій розвиваються й освоюються загально-людські здібності, змістові аспекти діяльності та нові форми спілкування, що і дозволяє розглядати його в якості засобу розвитку мовної комунікації. У цілому до мистецтва, що пропонується дітям п'ятого року життя, на думку радянських педагогів, висувається ряд вимог:

1. Мистецтво має бути високої художньої якості та мати ідейно-виховну цінність. «Смак не може розвиватися на посередніх речах, але тільки на найкращих», – казав І.-В. Гете.

2. Мистецтво для дітей має бути доступним їхньому сприйманню. Занадто складне мистецтво викликає напруження дитячої свідомості, призводить до неправильного розуміння образу й нервового стомлення.

3. Тільки реалістичне мистецтво з його ідейним, правдивим зображенням життя корисне дітям.

4. Мистецтво для дітей має бути багатим і різноманітним за емоційним, смисловим змістом, а також за своїми виразними прийомами.

¹⁰ O'Hara, M., Relational empathy: Beyond modernist egocentrism to postmodern holistic contextualism, v: Empathy reconsidered: New directions in psychotherapy (ur. Bohart, A. C., Greenberg, L. S.), Washington 1997, str. 295–320.

¹¹ Smith, J. (2017). What is empathy for?. Synthese, 2017. 194(3), 709–722.

5. Твори мистецтва, демонстровані дітям, повинні бути позитивними, життєрадісними. У них не має бути місця песимізму, містици, сентиментальності, а також грубості та жорстокості.

6. Мистецтво для дітей має вирізнятися простотою, ясністю, яскравістю образотворчих засобів. Воно має бути правдивим, позбавленим фальші, яка псує смак і характер дитини.

7. Мистецтво для дітей має бути носієм високих моральних якостей, але цей моральний зміст не повинен перетворюватися на моралізування, яке руйнує образ у дитячому сприйманні, знижує його моральний вплив на дитину.

8. Підбираючи художній матеріал, дорослому слід розраховувати на той інтерес, який воно може викликати. Інтересом в основному визначається і емоційне ставлення дитини, й пізнавальна цінність пропонованого їй художнього матеріалу.

В цілому погоджуючись з цими вимогами, зазначимо, що реалії сучасного життя і воєнні дії обумовлюють дещо інше розуміння ролі мистецтва у розвитку дитини. Наприклад, використання класичних, складних творів музичного мистецтва на сьогоднішній день широко застосовується з метою розвитку творчої особистості дітей різного віку. Так, С. Судзукі – відомий японський скрипач, музикант та педагог в своїй роботі «Nurtured by love: The classic approach to talent education» («Вирощені з любов'ю») описує ситуацію, яка наочно демонструє вплив високого мистецтва на дитину, якій виповнилось лише 5 місяців (наступна зустріч сталась через багато років) і яка знаходилась в мистецькому середовищі від народження. Дитина, що безпосередньо контактує з творами музичного мистецтва, з легкістю сприймає музику будь-якої складності, адже головне, що наповнює музичний твір – це емоції, які вона несе у собі. Підтвердження цій думці ми знаходимо у роботі німецького педагога В. Ауера: «музика – це мова з емоційним змістом, який ми сприймаємо і вплив якого відчуваємо, навіть якщо не завжди можемо виразити його в словах». Дитина дошкільного віку, в силу своїх вікових можливостей, дійсно не завжди може зрозуміти сенс почутого у складному музичному творі, чи будь-якому іншому творі мистецтва, але емоції, почуття, натхнення, захоплення, яке вона відчуває під час «спілкування» з високим мистецтвом, здійснюють вагомий вплив на її розвиток та формування особистості¹².

Продовжуючи тему впливу мистецтва на розвиток емпатійності дітей дошкільного віку, доцільно згадати й про образотворче мистецтво. Беручи до уваги вище згадане вважаємо доцільним дати

¹² Новоселецька І. Е. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей п'ятого року життя засобами мистецтва : дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки : 012. Київ, 2021. 193 с.

для ознайомлення дошкільнику твори художників, які раніше вважались обтяжливими для сприймання. Апелюючи до думок радянських педагогів, згаданих вище, вважаємо можливим і, навіть, обов'язковим демонстрування творів модерністичного характеру, які несуть не зовсім реалістичне та звичне зображення предметів, людей та явищ природи. Таким чином виділяємо три критерії, яким мають відповідати твори мистецтва для дітей дошкільного віку:

1. Твори мають бути високої художньої якості, викликати відчуття краси та естетичної насолоди.

2. Відбір творів мистецтва дорослими (батьками, педагогами) має бути розрахований на виклик пошуково-пізнавального інтересу у дітей, спонукати їх ставити запитання, висловлювати власну думку.

3. Твори мистецтва мають резонувати у широкій палітрі дитячих переживань, не роблячи акцент лише на позитивних якостях, тобто викликати емоції: радості, суму, здивування, жалю, захоплення, співчуття, співпереживання та інше.

Повертаючись до історії мистецтва, варто згадати Західну Європу на початку 20-го ст., де широкого розголосу набуває школа західно-європейського мистецтва – модернізм (франц. *Moderne* – новий, сучасний, кінець 19-го – 1910-ті роки). Ідеї модернізму відгукуються в освітньому просторі. Цей напрямок у мистецтві, який пропагує експериментарство у творчості, мав величезний вплив на образотворчу освіту. Педагогічно-методичною основою стає інтуїція та натхнення¹³. Саме натхнення, яке виникає від перебування дитини в красивому, естетичному середовищі, на нашу думку, є мотиватором до «залюблення» в красу, розвитку емоційної чутливості та емпатійності. Варто згадати, що умовою ефективного розвитку сприймання, пам'яті, мислення є організація відповідних дій самої дитини, забезпечення умов для її самостійних спроб, експериментування, дослідництва в процесі конструювання (обстеження форм, величин, простору), образотворчої діяльності (змішування фарб, забарвлення води, дослідження характеру ліній і мазків), у дидактичних та пізнавальних іграх¹⁴. Експерименти з фарбою, змішування кольорів, варіативність розміщення предметів на папері – все це є спільним у мистецтві дитини дошкільного віку і художників періоду «модерн», що підтверджує думку про доступність сприйняття складного мистецтва дитиною дошкільного віку.

¹³ Житник Т. С. Аналіз художніх образів епохи модернізму та малюнків старших дошкільників: дослідження аналогії. *Вісник Інституту розвитку дитини, серія: філософія, педагогіка, психологія*. 2012, (23). С. 59–65.

¹⁴ Белкіна Є & Богданець-Билоскаленко Н. Дитина. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від 2 до 7 років, Київ: Асмір-В. 2013.

Одним з таких модерністичних напрямів, що можуть бути використані в знайомстві з мистецтвом дітей, є експресіонізм (лат. *expressio*, – відображення) (О. Кокошка, Е. Мунк та ін.), який у своїх авангардних формах відображає настрій, підвищену емоційність, духовний світ митця. Відмічаємо, що техніка дитячого живопису перегукується з художньою манерою експресіоністів. Потреба у рефлексії та відтворенні свого внутрішнього стану, що присутні у живописі дитини дошкільного віку, є і у роботах відомих митців-експресіоністів, які відображали своє ставлення, свої сумніви, страхи щодо соціального суспільства. Використовуючи картини експресіоністів, можна спостерігати ще одне протиріччя з вимогами, що виділені радянськими педагогами, і є загальноприйнятими при ознайомленні з мистецтвом дітей дошкільного віку. Мова йде про те, що експресіонізм пронизаний сентиментальністю і сумом, що вважається недопустимим для демонстрації дітям дошкільного віку. Наша думка така: дитина ХХІ століття повинна активно розвивати таку навичку як емоційний інтелект. Сум, печаль, жаль та інші нежиттєрадісні емоції іноді огортають і дитячу душу, треба лише навчити малюка їх правильно сприймати. І. Сігітова, художниця, розглядала з дітьми картину періоду експресіонізму, в тому числі роботу німецького художника Ф. Марка «Синій кінь» і під час мистецького спілкування давала відповіді на їхні запитання. Діти помітили, що картина наповнена сумом: «Чому картини всіх експресіоністів такі сумні?» – запитали діти.

Щоб дати відповідь на це запитання, педагоги мають володіти певною інформацією і вміти в доступній дітям формі пояснити особливості створення картин та їх зміст. приймання художнього твору – не тільки пізнавальний акт. Необхідною умовою такої взаємодії є емоційна мальовничість демонстрованого, ставлення до нього, доповнене внутрішнім спілкуванням і педагогічний супровід, де дорослий виступає у ролі партнера. І тому, підсумовуючи все вищеописане нами, можемо стверджувати, що особливістю знайомства дітей з мистецтвом є емоційність. Педагогам стане в нагоді інформація про те, що експресіоністи з'явилися на рубежі двох століть під час початку першої світової війни. Час тоді було досить напруженим і сумним. Деякі факти з біографій експресіоністів досить трагічні, що неаби як пересікається з реальним сьогоденням українців. Банальність, потворність і протиріччя тогочасного життя породжували у експресіоністів почуття роздратування, відрази і тривоги, які вони передавали за допомогою незграбних, спотворених ліній, швидких і грубих мазків. Колір вони вибирали гранично контрастний, щоб посилити вплив на глядача, не залишити його байдужим. Майже всі експресіоністи загинули молодими в першій світовій війні. Звичайно ж, їх творчість охоплена

мотивами смерті, самотності, але при цьому і жагою до життя¹⁵. Ця інформація для дітей дошкільного віку може бути трансформована таким чином:

– Діти, мене так зацікавила ця картина, хочу дати їй іншу назву – не таку як назвав її художник Ф. Марк. Як ви думаєте, яку назву вона може мати? Хто головний персонаж цього твору мистецтва? Так, синій кінь. Саме таку назву і отримала ця картина від свого автора Ф. Марка.

– Які емоції викликає у вас ця картина? У мене – здивування. А у вас? Синій кінь здається вам веселим? Ні? Чому? Так? Чому? Його похила голова і опущені до низу очі не викликають у вас відчуття радості? А якими словами ви б описали цього коня? (сумний, пригнічений, задуманий, стомлений, мужній, сильний). Пам'ятаєте, яку роботу люди покладали на коней? Ці тварини раніше допомагали людям орати землю, перевозити важкі вантажі, везти людей в далекі подорожі. Автор картини «Синій кінь», Ф. Марк, написав її більше ніж 100 років тому, тобто дуже давно. Тоді ще не було так багато автомобілів та потягів. Саме тому коні дуже допомагали людям завдяки своїй силі та витривалості.

– Скажіть, а які кольори грають у цій картині? (темно синій, синій, блакитний, фіолетовий, темно фіолетовий, червоний і трішки жовтий). Погляньте, які різкі переходи робить художник Ф. Марк. Він не боїться робити великий мазок фіолетового кольору, а поруч з ним – жовтого, блакитного, багряного. А прямо поверх фіолетового він зображує декілька темно-зелених листків, які з'являються ніби з червоної плями, яка напевно уявляється художнику частинкою землі. Діти, якими ж кольорами він зобразив землю? (чорним, коричневим, темно-сірим). А чому ж тоді художник намалював місце, з якого з'являється велике зелене листя червоним кольором? Ф. Марк був художником-експресіоністом. Такі художники не боялися в картині надавати предмету іншого кольору, вони намагалися фарбами передати настрій картини: хмаринка, яка затуляє розпалене сонце, іноді і сама може перейняти червоно-рожевий колір. Саме тому художник і зобразив частинку під листям червоним кольором, бо так він уявляв втопану копитами землю. Так чи буває у житті такого кольору земля? А коні? Синій кінь в житті не зустрічається, синіх коней в природі не буває, але художник Ф. Марк намалював його таким синім, бо, мабуть, сильним.

– Ф. Марк жив у непрості часи, він і його друзі встигли побувати на Першій світовій війні. Це тяжкий період, коли люди хотіли бути сильними, мужніми, сміливими. Можливо такими як наш синій кінь.

¹⁵ Новоселецька І. Е. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей п'ятого року життя засобами мистецтва : дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки : 012. Київ, 2021. 193 с.

Веселитись часу і можливості у них не було, проте жовтий колір у картині справді підіймає настрій як сонце. Красивий, граційний, сильний і одночасно ніжний наш синій кінь на цій картині. Ви погоджуєтесь? Його красу не псує навіть печаль, що таїться в очах, яку помітив дехто з вас.

На нашу думку, таке тактовне, загальне і адаптоване до дитячого сприймання спілкування за змістом картини надасть дитині певне бачення життєвих переживань художника та його персонажу і стимулює розвиток емоційного інтелекту, емоційної чутливості, емпатійності і надасть можливість перенести власні переживання на предмет твору мистецтва. Це практичний приклад взаємодії дорослого з дитиною, що має на меті налагодити емоційний стан дитини, пояснити певні соціальні події що відбуваються в умовах військової агресії Росії проти України, розвивати пізнавальний інтерес дітей дошкільного віку.

Якщо експресіоністи відображали внутрішній стан природи і людини, то імпресіоністи бачили світ таким, яким він є, але з дещо присутньою іронією, що ускладнює сприйняття цього мистецтва дітьми дошкільного віку. Творчість К. Моне, К. Пісарро, А. Сіслея з реалістичною іронією відображає фрагментарні реальні ситуації, несподівані сюжети, особисті ракурси світу. Тим не менш їхні роботи насичені складними кольорами, неповторним нанесенням мазків, рефlekсами, які ще більш цікаві своєю виразністю. Ж. Сьора, П. Сіньяк (неоімпресіонізм) – запропонували розкладати тони на чисті кольори та спиратися на декоративні композиційні рішення, за допомогою великих кольорових плям («Недільна прогулянка на острові Гранд Жатт», 1884–1886 рр.). Техніку, яка відтворює оптичні та просторові ефекти за допомогою мозаїчного стилю виконання, використовують і діти дошкільного віку¹⁶. Звичайно, ця техніка у дітей дошкільного віку не носить свідомого характеру. Все, що допомагає ознайомити та навчити їх сприймати мистецтво періоду імпресіонізму – це емоції, які викликає художній твір у дитини¹⁷.

Те саме можна сказати про імпресіонізм у музиці. Існує багато паралелей в роботах художників-імпресіоністів з музикою імпресіоністів, в якій присутня та сама фіксація невловимих настроїв, «туманні переливчасті звучання», барвистість звукових плям, чисті тембри. Яскравий представник музичного імпресіонізму К. Дебюссі також говорив, що імпульсом його творчості є звуки і фарби природи.

¹⁶ Житник Т. С. Аналіз художніх образів епохи модернізму та малюнків старших дошкільників: дослідження аналогії. *Вісник Інституту розвитку дитини, серія: філософія, педагогіка, психологія*. 2012, (23). С. 59–65.

¹⁷ Новоселецька І. Е. Інформаційне забезпечення мистецької освіти дітей дошкільного віку. *Освітній простір України*. (Вип. 13)., 2018. С. 179–186.

«Шум лісу, вигин певної лінії горизонту, вітер в листі, крик птиці залишають в нас різноманітні враження. І раптом, в жодній мірі не питаючи нашої згоди, один з цих спогадів виливається з нас і виражається мовою музики»¹⁸. Для прослуховування дітям можуть бути запропоновані прелюдії «Місячне сяйво», «Танець піску», «Дівчина з волоссям кольору льону», перша п'єса з серії «Образи» – «Відображення у воді». Діти відчують тонкий поетичний настрій музики, її ніжність і красу, потім, наприклад, можуть втілювати свої враження від музики в малюнку. І навіть нестача досвіду у музичному мистецтві не буде проблемою у процесі сприймання складних музичних творів періоду імпресіонізму, адже їх потрібно відчувати, проникатися ними і давати волю власній уяві та фантазії, яка добре розвинена у дошкільного віку.

Повертаючись до змістового наповнення творів мистецтва зазначимо, що західноєвропейське мистецтво насичене сценами насилля, чи то з міфологічних оповідань, чи з різноманітних християнських тем. У 19 ст. до цих тем додавалися ще й зображення насильства над звичайними людьми. Тому не дивно, що насилля також тематизують сучасні митці, оскільки зміст сучасного мистецтва часто пов'язаний з сучасними соціальними проблемами. Деякі сучасні митці відверто заявляють, що хочуть змінити погляди людей на певну проблему або зіткнути їх з нею за допомогою свого мистецтва¹⁹. Зв'язок між естетикою та етикою може відводити нас від усіх форм насильства та підпорядкування. Коли ми переживаємо мистецтво, це спонукає нас до глибшого розуміння спостережуваних об'єктів та їх впровадження в цілісність. Якщо ми когнітивно, емоційно та мотиваційно співпадаємо з певним об'єктом, виникає чутливе та поважне ставлення до реальності, яку ми намагаємося досягти у вихованні для розвитку моральної відповідальності. В дитині необхідно підтримувати співчутливу уяву, оскільки це веде до естетичної катарсису. Суть естетичної катарсису полягає в тому, що у дитини налагоджується емоційний стан, зменшуються потаємні переживання^{20 21}.

¹⁸ Code, D. J. Claude debussy. Reaktion Books.(2010).

¹⁹ Kemperl, M., Contemporary art and citizenship education: the possibilities of cross-curricular links on the level of content, CEPS journal 3, 1, 2013, str. 97–118.

²⁰ Kroflič, R., Umetniški jeziki kot osrednji medij pedagogike poslušanja, v: Pristop Reggio Emilia – izziv za slovenske vrtce: zbornik zaključne konference – priložnik za dobro prakso (ur. Devjak, T., Batistič Zorec, M.), Ljubljana 2011, str. 51–65

²¹ Žalec, B., Človek, morala in umetnost. Uvod v filozofsko antropologijo in etiko, Ljubljana 2010.

Знайомство дітей дошкільного віку з творами мистецтва підвищує чутливість до емоцій інших людей у дітей та зміцнити емпатію, що є важливим для покращення розуміння та вибудовування взаємодії з суспільством. Метою споглядання творів мистецтва є не лише розкриття їх повідомлень, але й розуміння інших, себе та минулих досвідів людства. Естетичне розуміння дозволяє нам відчувати себе, активує наш розум, збагачує нашу уяву та надає зміст нашим досвідам; іншими словами, через мистецтво ми розкриваємо власну ідентичність. Мистецькі твори передають дітям інформацію про те, як художник сприймав суспільство та культуру, в яких він жив. Це може надихнути їх на власну творчість, дозволяючи їм виходити за межі свого часу та досвіду й відповідати на сучасні питання через свою мистецьку діяльність. Підтвердження цієї думки знаходимо в результатах дослідження М. Кемперл та Н. Сладич²².

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши погляди науковців на вплив мистецтва на емоційну чутливість та розвиток дитини дошкільного віку, розглянувши поняття емоційної чутливості та емпатії доходимо висновків, що питання ролі мистецтва у розвитку емпатійності дітей дошкільного віку потребує більш детального вивчення. Тягар воєнних дій, що торкнувся кожного українця на території України та за її межами, залишає по собі сліди, що видніються на психоемоційному стані як дорослих, так і їх дітей.

Події, що відбуваються у суспільстві, мають надвисоку швидкість і це вимагає від дітей дошкільного віку швидкої адаптації, стресостійкості, адекватності дій, емпатійності. Завданням батьків, працівників ЗДО чи інших представників установ дошкільної освіти є збереження фізичного та ментального здоров'я наших дітей – майбутнього України. Мистецтво, як показало дослідження, має усі необхідні якості, що є допоміжними для дорослого у процесі налагодження емоційної стабільності, вивільнення агресії, страху чи переживань дітей дошкільного віку. Роботи модерністичного характеру, які мають певну подібність з роботами дітей дошкільного віку, добре сприймаються ними, а правильний педагогічний супровід допоможе інтерпретувати власні переживання на предмет зображення у творі мистецтва, зрозуміти власні емоції та розвинути відчуття співпереживання, співчуття до інших.

²² Kemperl, M., & Sladič, N. Representations of violence in contemporary art as a source for education in empathy in elementary school. *Ars & Humanitas*, 2018, 12(1), 139–160.

Наведені приклади мистецького спілкування демонструють, що сприйняття реальності є доступним для дітей дошкільного віку через твори мистецтва за умови правильного педагогічного супроводу та трактування вкладених сенсів у відповідності до вікових можливостей дітей дошкільного віку. Твердження деяких науковців щодо неможливості сприймання «складних» творів мистецтва дітьми дошкільного віку станом на зараз є неактуальними, оскільки діти 21-го століття є відкритими до нового й здатними до емпатії. Подальшого дослідження потребує уточнення вимог до творів мистецтва для мистецької взаємодії дорослого і дитини, котрі найефективніше сприятимуть розвитку емпатійності у останніх.

АНОТАЦІЯ

У сучасних умовах життя українських дітей гострим є питання емоційної та психологічної стабільності, яка є неможливою по причині воєнних дій на території України. Батьки і педагоги знаходяться у пошуку засобів, технік та інструментів, що допоможуть налагодити емоційний стан дітей, зберегти фізичне та ментальне здоров'я, розвинути їх емоційну чутливість, яка посприє покращенню світосприйняття сучасних дітей та знаходження шляхів до взаєморозуміння та взаємодії з ними. Таким доступним інструментом формування взаємовідносин дитини і світу є мистецтво. Головною особливістю сприймання мистецтва дітьми дошкільного віку є його емоційність, здатність викликати захоплення, зацікавлення, співпереживання та співчуття, що дозволяє розглядати роль мистецтва у розвитку емпатійності дітей. Представлені дослідження з окресленої теми створюють ґрунтовну базу для ствердження необхідності використання творів мистецтва світового значення у роботі з дітьми дошкільного віку, особливо, в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Code, D. J. Claude Debussy. Reaktion Books. 2010.
2. Kemperl, M., Contemporary art and citizenship education: the possibilities of cross-curricular links on the level of content, *CEPS journal 3, 1*, 2013, str. 97–118. URL: <https://doi.org/10.4312/ars.12.1.139-160>
3. Kroflič, R., Umetniški jeziki kot osrednji medij pedagogike poslušanja, v: Pristop Reggio Emilia – izziv za slovenske vrtce: zbornik zaključne konference – priročnik za dobro prakso (ur. Devjak, T., Batistič Zorec, M.), Ljubljana 2011, str. 51–65
4. O'Hara, M., Relational empathy: Beyond modernist egocentrism to postmodern holistic contextualism, v: Empathy reconsidered: New directions

in psychotherapy (ur. Bohart, A. C., Greenberg, L. S.), Washington 1997, str. 295–320. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1997-08439-013>

5. Smith, J. (2017). What is empathy for?. *Synthese*, 194(3), 2017. 709–722. URL: <https://doi.org/10.1007/s11229-015-0771-8>

6. Wispé, L., History of the concept of empathy, v: Empathy and its development (ur. Eisenberg, N., Strayer, J.), Cambridge 1987, str. 17–37. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1987-98639-002>

7. Žalec, B., Človek, morala in umetnost. Uvod v filozofsko antropologijo in etiko, Ljubljana, 2010.

8. Белкіна Є & Богданець-Билоскаленко Н. Дитина. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. Київ : Асмір-В. 2013.

9. Беленька, Г. В., Половіна, О. А., & Кондратець, І. В. Програма «Дитина»: нові підходи й змістові акценти в дошкільній освіті. *Дошкільне виховання*, 2021. (1), 14–17. URI:<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35376>

10. Демченко І. І. Вплив образотворчого мистецтва на творчий розвиток учнів початкових класів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. К. : Наук. світ (2), 2002, С. 99–104. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/2/visnuk_14.pdf

11. Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція 2021) URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

12. Житнік Т. С. Аналіз художніх образів епохи модернізму та малюнків старших дошкільників: дослідження аналогії. *Вісник Інституту розвитку дитини, серія: філософія, педагогіка, психологія*. (23), 2012. С. 59–65.

13. Казміренко Л. І., Кудерміна О. І., Мойсеєва О. Є. Психологія: підручник / за ред. Л. І. Казміренко. Київ : нац. акад. внутр. справ. 2015. 213 с.

14. Коган, І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку : Diss. / Ін т психології ім. ГС Костюка АПН України, 2005. URL: <http://www.ecopsy.com.ua/data/aref/kogan.pdf>

15. Новоселецька І. Е. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей п'ятого року життя засобами мистецтва : дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки : 012. Київ, 2021. 193 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35805>

16. Новоселецька І. Е. Інформаційне забезпечення мистецької освіти дітей дошкільного віку. *Освітній простір України*. Вип. 13. 2018. С. 179–186. URL: <https://doi.org/10.15330/esu.13.179-186>

17. Огнев'юк, В. О., Бєленька, Г. В., Богініч, О. Л., Вертугіна, В. М., Волинець, К. І., Волинець, Ю. О., ... & Товкач, І. Є. Дитина. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років. 2020, 441 с.

Information about the author:

Novoseletska Iryna Eduardivna,

PhD, Lecturer at the Preschool Education Department,

Faculty of Pedagogical Education

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

blvd. I. Shamo, 18/2, Kyiv, 02154, Ukraine